

**БАЗА ДАНИХ “ОРОНІМИ УКРАЇНИ”: МЕТОДИКА СТВОРЕННЯ
І ПРЕДСТАВЛЕННЯ**

Доведено важливість географічного підходу до вивчення топонімії України, викладена методика збирання даних, складення і обробки бази даних “Ороніми України”, розкрито її структуру, методику класифікації географічних назв форм рельєфу країни, представлена таблиця семантичної класифікації оронімів України, приклади топонімічних карт.

Для України як держави важливе значення має дефініція географічного простору [11], тобто частини планетного простору, на якому відбуваються процеси активної життєдіяльності українського населення, що характеризуються перш за все історичними особливостями заселення і опанування природним середовищем та ландшафтами, під впливом яких склалися своєрідні національні риси господарювання, суспільних і родинних відносин, духовного світу людини. Але людина також впливає на природне середовище; однією із складових такого впливу є формування топонімічного шару – одного з найважливіших елементів культурного компоненту, життєвого простору народу. Люди мешкають у світі географічних назв і не здатні обходитися без них; за висловом А. Судакова [12], “це – частина середовища існування, і вона повинна бути комфортною”, а отже, звідси випливає необхідність усебічного дослідження і вивчення топонімічних територіальних систем, встановлення існуючих і виявлення латентних взаємозв’язків як між їхніми компонентами – топонімами, так і їх взаємодії з оточуючими системами різних категорій.

Не викликає сумнівів теза про те, що географічні назви – топоніми, які мають адресні функції, слугують одним із засобів затвердження національного пріоритету країни [6], а це також є актуальним для нашої молоді держави. В цьому вбачаємо аксіологічні функції комплексних досліджень української топонімічної системи. Гносеологічність таких досліджень полягає у виконуваних географічними назвами виховній функції, їх здатності нести заряд культурного й ідеологічного впливу, що виховують подібно до історичних пам’яток і заповідних місць любов і повагу до ріднокраю та батьківщини в цілому [8] – це особливо актуально для формування світогляду молоді. І праксеологічні функції полягають у виконуваних топонімами адресних і номінаційних функціях [8], дослідження яких є цікавим з наукової точки зору.

Та обставина, що українськими топонімами займалися і займаються багато науковців (П. Тутковський, О. Стрижак, С. Бабишин, В. Горпинич, М. Янко, Є. Черняхівська та ін.), не повинна відвертати дослідника від продовження спроб емпіричного узагальнення в цьому напрямку. На відміну від багатьох авторів, що займаються розглядом топонімів як складової мови або історичного процесу, ми маємо можливість залучити досягнення географічної науки, і зокрема, картографії та картографічних методів досліджень, що дозволяє вивчати явища з просторової точки зору. Плідність застосування саме картографічних методів у топонімічних дослідженнях наочно відбито в працях [1; 7; 8; 13], що останнім часом вийшли. Втім, проблема заключається саме в тому, що в топоніміку майже не залучено сучасних картографічних технологій накопичення, зберігання і обробки інформації, про що свідчить здійснений автором аналіз наукової літератури [3].

Одним з подібних напрямків діяльності є розробка і складення топонімічних баз даних. Висвітлення методики складення топонімічної бази даних “Оронімія України” і є метою саме цієї публікації.

При складенні бази даних ми спиралися на одні з останніх визначень цього поняття [5; 9]:

- а) сукупність набору даних, об’єднаних з метою створення інформаційної моделі об’єкта, використовуваний при обробці інформації [5];
- б) зібрання даних з набором операцій, що полегшують пошук, сортування, перекомбінування та інші схожі види роботи [9].

Згідно з цими визначеннями та визначення банку даних [4; 9], створювана база “Оронімія України” є однією із складових майбутнього банку даних “Топонімія України”.

Для обробки бази даних використане стандартне програмне забезпечення в середовищі Microsoft Excel. У зв’язку з тим, що ця програма має досить обмежені можливості запису інформації, та з необхідності водночас на основі бази створювати електронні карти, планується в подальшому перехід до ArcView 4.0.

Отже, під терміном “оронім” нами розуміється кожна окрема географічна назва (одинична або синонімічна) форм рельєфу природного або штучного походження.

Збір оронімів для бази даних проводився за 12 виданими загальногеографічними та фізичними картами масштабного ряду від 1:750000 до 1:4500000. Ці карти оцінені нами за вмістом кількості географічних назв (оронімів) в залежності від навантаженості (щільності топонімів на 1 кв.дм карти), видавництва та призначення (рис. 1).

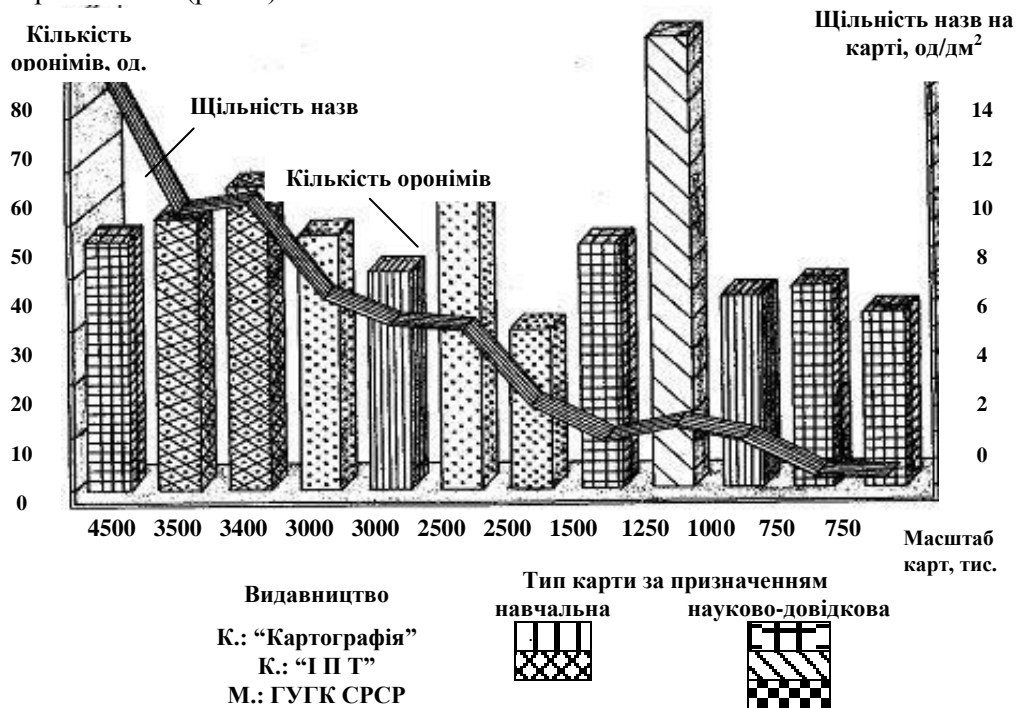

Рис. 1. Кількість оронімів і щільність назв по аналізованих картографічних виданнях

Як видно з діаграми, в цілому по аналізованих картах простежується тенденція до збільшення кількості оронімів із зменшенням масштабу. Також наочно простежується, що жоден з визначальних факторів генералізації [10, с. 162] стосовно географічних назв не застосований. Так, на досить близьких та навіть двох рівних за масштабом та призначенням картах доволі відмінний показник кількості оронімів і їх щільності на 1 кв.дм поверхні карти території країни, при тому, що тематика і особливості картографованих явищ в них однакові. Натомість, чітко видно, що карти видавництва “Інститут передових технологій” суттєво відрізняються від аналогічних за масштабом та призначенням карт видання НВП “Картографія” та ГУГК СРСР в значно більший бік. Це, ймовірно, пов’язане з прийнятими в цих видавництвах критеріями відбору назв для карт, певними особливостями генералізації тощо.

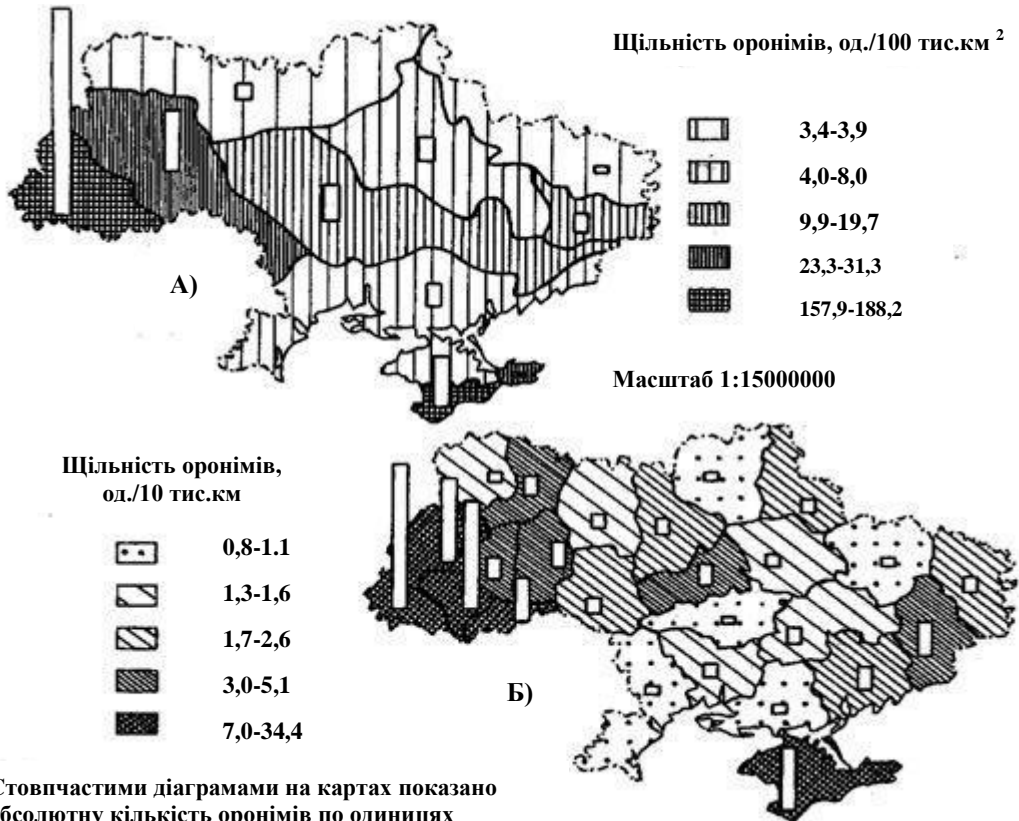
За результатом аналізу оронімічного змісту даних карт складено зведений алфавітний перелік, що нараховує 135 назв форм рельєфу, в т.ч. 27 синонімічних.

Структура бази даних створювалась з позицій, по-перше, методики проектування топонімічних баз даних; по-друге, системи, що задовольняє попит споживачів; по-третє, з погляду формалізації даних і, врешті-решт, з урахуванням “прив’язаності” географічної інформації до певної території [8]. З огляду на це, до бази за кожним топонімом заносилась інформація по 11 полях запису:

1. Порядковий номер ороніму (від 1 до 135).
2. Географічна назва – оронім (в т. ч. варіанти різночитань, деякі старовинні назви, що почерпнуті з літературних джерел).
3. Категорія ороніму (зазначення форми рельєфу, яку представляє оронім) – виділено 13 категорій: гірські масиви (гори), хребти, кряжі, пасма, вершини, височини, улоговини, плато, перевали, підвищення, рівнини, низовини, піски.
4. Територіально-просторова прив’язка (в межах якої природно-географічної території знаходиться означений топонім, наприклад, хр. Боржава – в Українських Карпатах, г. Камула – в Гологорах, Придніпровська рівнина – на Лівобережжі Дніпра).
5. Геоморфологічна прив’язка (в межах якої одиниці геоморфологічного районування знаходиться названий об’єкт) – в якості робочої використана схема геоморфологічного районування України за [2].
- 6-8. Простягання або розташування ороніму в адміністративно-політичних межах за їхніми геоморфологічними межами:
 6. початок (область, автономна республіка, країна) – для лінійних та площинних у плані об’єктів;
 7. закінчення (область, автономна республіка, країна) – для лінійних та площинних у плані об’єктів;
 8. розповсюдження в Україні (скрізь які одиниці АТП проходить, або в межах яких розташований) – для лінійних, площинних, точечних об’єктів.
9. Походження назви (опис зі словників за [14] та ін., варіанти тлумачення назви).
10. Семантична категорія (зазначення класифікаційної групи за змістовним значенням назви – принципом номінації) (табл. 1).
11. Лінгвістична категорія (зазначення мовної належності ороніму).

Територіально-просторовий розподіл оронімів виконувався по двох системах районування – геоморфологічній та адміністративній. Розгляд оронімів по геоморфологічних районах ґрунтується на розумінні останніх як частин земної поверхні, що мають відносно однорідний рельєф, та врахуванні особливостей

морфологічної, генетичної, вікової схожості елементів рельєфу певного геоморфорайону. І оскільки ороніми – це перш за все категорія топонімів природи, то і розглядати їх слід в системі з генетичною складовою об’єктів номінації. За підґрунтя для цього нами прийнята схема геоморфологічного районування за [2], згідно з якою в Україні виділяється 10 районів. Оскільки надавати назви – це справа виключно людини, то, на наш погляд, є раціональним розгляд оронімічної системи і в межах штучної системи районування, якою вбачаємо саме адміністративно-територіальну – поділ України на області та автономну республіку.

Стовпчастими діаграмами на картах показано абсолютну кількість оронімів по одиницях районування (в 1 мм стовпчика – 2 ороніми)

Рис. 2. Кількість і щільність оронімів по одиницях геоморфологічного (А) та адміністративного (Б) районування України

По обох схемах районування нами здійснено розрахування двох показників – кількості та щільності оронімів, які дозволяють співвідносити об’єкти топонімічного спостереження – ороніми – в просторі і часі. Під дефініцією “щільність оронімів” вважаємо ступінь насиченості даної території топонімами. Розраховані показники представлені у вигляді серії карт, побудованих засобом картограм за різними типами шкал. Приклади двох карт з цієї серії представлено на рис. 2. Карті доповнені діаграмами співвідношень одиниць районування (геоморфологічних та адміністративних) за кількістю оронімів, що припадає на їхню територію, їх категорією за семантичною та лінгвістичною класифікацією тощо. Аналіз карт показує, що переважна більшість оронімів припадає на гірські та підвищені території, а найменше їх – на рівнинних низовинних територіях. Так, на геоморфо-

Таблиця 1

Семантична класифікація оронімів України

Семантичні категорії	Σ	%
1. За фізико-географічними особливостями названих об'єктів:	42	31,1
▪ за розмірами	5	
▪ за загальними обрисами, формою	6	
▪ за структурою ландшафтів	7	
▪ за місцевими географічними ландшафтними термінами:		
✓ українськими	8	
✓ іноземними	6	
▪ за фізико-географічним значенням	3	
▪ за особливостями геологічної будови	5	
▪ за кольоровою гамою в перспективі	2	
2. За вказівкою на природне розташування:	13	9,6
▪ відносно сторін світу	3	
▪ відносно фізико-географічних об'єктів:		
✓ морів	3	
✓ річок і річкових басейнів	6	
✓ інших об'єктів	1	
3. Гідронімічні – перенесені з назв гідрооб'єктів:	8	5,9
▪ річок і річкових басейнів	7	
▪ морів	1	
4. Оронімічні – перенесені з назв інших елементів рельєфу:	7	5,2
▪ сучасних назв	5	
▪ колишніх назв	2	
5. Біонімічні:	4	3,0
▪ від назв представників тваринного світу	1	
▪ від назв рослин та рослинних асоціацій	3	
6. Етнімічні:	12	8,9
▪ від назв сучасних етнографічних груп, народів:		
✓ за місцем їх сучасного перебування	3	
✓ за історичною згадкою про їхнє перебування	1	
▪ за розташуванням в історико-етнографічних регіонах	8	
7. Ойконімічні – перенесені з назв населених пунктів:	20	14,8
▪ за сучасними населеними пунктами:		
✓ міського та містечкового типу	11	
✓ сільського та селищного типу	6	
✓ кількатипові	2	
▪ за літописними населеними пунктами	1	
8. Антропонімічні – від прізвищ, прізвиськ, імен людей	4	3,0
9. Народно-господарсько-політичні:	8	5,9
▪ за давніми гірничими виробництвами	2	
▪ за господарчими об'єктами, давніми ремеслами	3	
▪ за прикордонним положенням по лініях давніх границь	1	
▪ за шляхами сполучень	2	
10. За метафоричними порівняннями:	6	4,4
▪ з природними об'єктами	1	
▪ з тваринними істотами	1	
▪ з сакральними об'єктами	1	
▪ з об'єктами побуту	1	
▪ за ласкаво-окрасними ознаками	2	
11. Сакральні (теологічні):	4	3,0
▪ від теологічних істот, святих	2	
▪ за виконуваними сакральними функціями	1	
▪ за сакральними об'єктами	1	
12. Невизначеного походження	7	5,2
Всього оронімів	135	100

логічний район Українські Карпати при долі його площі лише 6,6% від всієї України, припадає 46,7% (або 63 одиниці) всіх аналізованих оронімів країни. Крім того, простежується взаємозв'язок кількості оронімів зі щільністю та кількістю населення – на ті області України, що є найгустіше заселеними, припадає і більша частина назв (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька, Донецька). В подальших дослідженнях планується детальніше дослідити ці взаємозв'язки.

Отже, результатами даного етапу досліджень є створення інформаційної бази даних “Ороніми України” і розробка на її основі семантичної і лінгвістичної класифікації назв форм рельєфу, серії топонімічних карт розподілу кількості і щільності оронімів по одиницях геоморфологічного і адміністративного районування. В подальшому в межах поглиблення аналітичного і практичного вивчення та дослідження цієї бази даних планується:

- ✓ обробка БД за допомогою картографічних і статистичних методів досліджень, встановлення на цьому підґрунті існуючих взаємозв'язків між оронімічною системою та оточуючим її середовищем;
- ✓ залучення апаратів кореляційного аналізу та головної функції теорії інформації – ентропії, що дозволить визначити ступінь однорідності і тісноти зв'язків топонімічної системи України;
- ✓ визначення показника типологічної репрезентативності топонімічної системи України;
- ✓ розробка топонімічних карт за різними класифікаціями топонімів, складення комплексної топонімічної карти “Ороніми України”;
- ✓ розробка за опробованою методикою до банку даних “Топонімія України” баз даних “Гідроніми”, “Біоніми”, “Гідроороніми”, “Ойконіми” і їхній картографо-статистичний аналіз тощо.

Бібліографічні посилання

1. **Абкадиров Р. Р.** Геотопонімічна індикація господарсько-культурних типів освоєння Криму: Автореф. дис...к-та геогр. наук: 11.00.02 / Ін-т географії НАН України. – К., 2001. – 20 с.
2. Атлас природных условий и естественных ресурсов Украинской ССР. – М.: ГУГК, 1978. – 184 с.
3. **Афанасьев О. С.** Висвітлення питань взаємовідносин топоніміки і картографії в сучасній науковій літературі // В зб. Модернізація і реформування середньої, вищої і післядипломної географічної та картографічної освіти в країнах СНД: досвід, проблеми, перспективи: Матеріали XII Міжнародного науково-практичного семінару, Харків, 8 – 12 вересня 2003 р. – Вінниця: Антекс У ЛТД, 2003. – С. 341 – 345.
4. Банки географических данных для тематического картографирования. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 186 с.
5. **Беручашвили Н. Л., Жучкова В. К.** Методы комплексных физико-географических исследований. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 320 с.
6. **Богинский В. М., Жуковский В. Е., Морозова М. Н.** Международная встреча специалистов по географическим названиям в Минске // Геодезия и картография. – 2002. – № 3. – С. 30 – 37.
7. **Василюк Л. Л.** Фізико-географічна зумовленість топонімії Волинської області: Автореф. дис... к-та геогр. наук: 11.00.01 / Ін-т географії НАН України. – К., 2000. – 18 с.
8. **Зеленська Л. І.** Топонімія Дніпропетровської області. – Д.: РВВ ДНУ, 2001. – 56 с.
9. **Левицький І. Ю., Афанасьєва Т. М.** Інтернет: терміни і визначення та сайти з картографії і геоінформатики. – К.: Книжкова палата України, 2003. – 160 с.
10. **Салищев К. А.** Картоведение. – М.: Изд-во МГУ, 1976. – 440 с.
11. Соціально-економічна географія України / За ред. О. Шаблія. – Львів: Світ, 1994. – 608 с.

12. **Судаков А. С.** Наименования географических объектов // Геодезия и картография. - 1999. - № 3. – С. 34 – 37.
13. Топонимическое картографирование – новое направление в советской картографии. / Ханмагомедов Х. Л. Экологическое картографирование на современном этапе: Тез. докл. 10 Всесоюзной конференции по тематическому картографированию, Ленинград, октябрь, 1991. Кн.2. – Л., 1991. – С. 57 – 59.
14. **Янко М. П.** Топонімічний словник України: Словник-довідник. – К.: Знання, 1998. – 432 с.

Надійшла до редколегії 27.10.2003

НАДРУКОВАНО:

Афанасьєв О.Є. **База даних «Ороніми України»: методика створення і представлення** // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Геологія. Географія. – 2003. – Вип.5. – С. 118–124.